

Boda Mihály¹

Katonai erények a szocialista Magyarországon²

Military Virtues in the Socialist Hungary

Absztrakt

Magyarország mindig két kultúra határán elterülő államalakulat volt a történelemben. Nyugatról a római keresztény, majd az európai felvilágosodás kultúráját elfogadó államok határolták, keletről pedig a bizánci keresztény, a keresztény eretnek, a muszlim, a szláv majd a szocialista országok. A Nyugat és a Kelet határán lévő ország hadseregének katonai etikáját mindkét oldalról érték hatások: a legtöbb esetben nyugatról érkeztek, ám kivételes időszakokban a keleti kultúrák is képesek voltak hatást gyakorolni a magyar katonai gondolkodásra. Az egyik ilyen kivételt képező időszak a 20. század második fele volt, amikor a szocialista Szovjetunió katonai etikája befolyásolta a magyar katonai erényeket. Ez a cikk a szovjet hatásra Magyarországon fontosnak tartott katonai erényekkel foglalkozik.

Kulcsszavak: katonai erények, szocializmus, szocialista humanizmus, szocialista hazafiság

Abstract

Historical Hungary was a country situated on the border of two cultures. It was bordered on the west by the Roman Christian and then enlightened states, and on the east by Byzantine Christian, Christian heretic, Muslim, Slavic, and then socialist countries. Situated between the West and the East, Hungarian military ethics was affected by both cultures. These impacts, however, came from the West in many cases, and rarely from the East. One of the exceptions was the Hungarian socialist

¹ Tanszékvezető egyetemi docens, Nemzeti Közszolgálati Egyetem Hadtudományi és Honvédtisztképző Kar Hadtörténelmi, Filozófiai és Kultúrtörténeti Tanszék, e-mail: boda.mihaly@uni-nke.hu

² A tanulmány az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-21-5-NKE-2 kódszámú Új Nemzeti Kiválósági Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

time period after the World War II, when the military ethics of the socialist Soviet Union influenced Hungarian military virtues. This article deals with the military virtues that were considered important in Hungary under Soviet influence.

Keywords: *military virtues, socialist humanism, socialist patriotism*

1. Bevezetés

A II. világháborút követően a magyar katonai etikáról és azon belül a katonai etikai erényekről való gondolkodás erőteljes, és egységes szovjet hatásnak volt kitéve. A magyar katonai folyóiratokban (*Honvéd, Katonai Szemle, Honvédségi Szemle*) évről évre megjelenő elképzelések azonban a hasonlóságok mellett különbségeket is elénk tárnak. Ezekben a folyóiratokban a negyvenes években az új hadsereg építése és a korábbi rendszertől való erkölcsi elhatárolódás volt a középpontban; az 1950-es években a szocialista politikai munka és az arra épülő szabályzatok alkották a központi témát; az 1960-as években előtérbe került a korszerű háború, és annak a viseléséhez szükséges erényekre, azokon belül pedig leginkább az önállóságra koncentráltak; végül az 1970-es években az etikai megközelítéssel szemben a tudományos (pszichológiai, szociológiai, vezetéstudományi) megközelítés került előtérbe (főként a katonai erények elsajátíttatásának és mérésének módszereiként).

A magyar szocialista hadsereg katonai erényei vizsgálhatók egy-egy részkorszak belső dinamikájának fényében is, azonban úgy is, mint amelyek a szovjet hatásnak köszönhetően az egész korszakban egységes képet mutatnak. Én alább az utóbbi módszert követem, amellyel lehetővé válik a szocialista erények elhelyezése az erények történetében, és összevetése a megelőző és rá következő korszak katonai erényeivel. A szocialista Magyarország katonai erényeit főként az említett folyóiratok tartalma alapján vizsgálom.

A vizsgálat célja, hogy az erények által milyen erkölcsi mércéket állított maga elé a Magyar Néphadsereg. Annak a vizsgálata, hogy ezek a mércék mennyire mentek át a gyakorlatba, nem része ennek a – katonai etikai – vizsgálatnak. Az erkölcsi mércék leírásával a vizsgálat célja a katonai erényekben megjelenő magyar kommunista katonai ideológiának a terjedelem engedte részletes felvázolása. A kommunista ideológia kritikája szintén nem tartozik a vizsgálat céljai közé.

2. A korszerű háború és az új hadsereg

A korszerű háború a felek tömegpusztító és rakétatechnikát alkalmazó, végsőkéig folyó harca, mind a front, mind a hátszágok részéről. A fronton és a hátszágban is komoly veszteségekkel kell számolni, illetve a hátszágban még szembe kell néznie az ellenség propagandatevékenységével is. A korszerű háború a magyar szocialista gondolkodás szerint ezért erkölcsi-politikai szilárdságot követel meg a katonai csapatoktól, amelynek biztosítania kell a kitartást és cselekvést a hatalmas pusztítások

közepette és az ellenséges propagandával szemben.³ Az erkölcsi-politikai szilárdságot az elvárások szerint közvetve a szocialista katonai erények, közvetlenül pedig a kommunista politikai ideológia képes biztosítani.

A korszak katonai erényeinek legfőbb jellemzőit már az 1940-es évek végén lefektették, amikor a II. világháború elvesztését követően természetszerűleg merült fel az új honvédség szervezésének kérdése.⁴ Jánosi Ferenc ezredes ennek a kérdésnek a tárgyalását azzal kezdi, hogy szembeállítja egymással a régi, két világháború közötti politikai rendet, illetve az új, világháború utáni rendet. Úgy véli, hogy leginkább a két korszak hadseregének a célja különbözik nagyon egymástól. A régi hadsereg céljaként a belső rend és biztonság fenntartása, és az ország határainak megvédése volt kitzúzve, ami azonban a munkásság elnyomásában és az országhatároktól távoli doni harcokban valósult meg. Ezeket a célokat politikai szempontból öntudatlan, de vak fegyelmű, valamint a társadalmi megbecsültséggel szembeállított katonai becsülettel rendelkező katonákkal lehetett megvalósítani. A két világháború közötti hadsereg a „reakciós magyar uralkodóosztály” hadserege volt. Az új hadsereg feladata ezzel szemben a demokrácia védelme, amihez politikai szempontból öntudatos, halálíg hűséges, a társadalom által megbecsült és fegyelmezett katonák kellene. Ehhez demokratizálni kell a hadsereget a tisztek és tiszthelyettesek alapos megválogatásával, illetve a hadsereg tagjainak politikai nevelésével. A hadsereg ezáltal a néphez tartozó, és azzal szembe nem állítható hadsereg lesz.⁵

Az elképzelés szerint a legfontosabb különbség a régi és az új hadsereg között a hadsereg és a politizálás viszonyában állt. A régi hadsereg „terrorisztikus vakfegyellemmel” (vagy „kaszárniai drillszerű fegyelem”), politikai meggyőződés nélkül hajtotta végre a politikai vezetés bármilyen parancsát. Az új hadseregtől ezzel szemben azt kell elvárni, hogy „öntudatos vasfegyellemmel” (vagy „önkéntes fegyellemmel”), politikai meggyőződése alapján teljesítse feladatait.⁶

Az új hadsereg fegyelmét kulturális neveléssel tartották elérhetőnek, ideértve a népi magyar és az egyetemes haladó műveltség oktatását, az iskolai továbbképzést és a tömegsportot is. Az oktatott kultúra legfontosabb jellemzője, hogy „tartalmában dolgozó népünk életéhez, igaz érdekeihez s ezzel az egyetemes haladó gondolatokhoz kapcsolódó, formájában pedig sallangmentesen, tisztán nemzeti”.⁷ Ide tartoznak például a „Bocskay-, Thököly- és Rákóczi-felkelések szabadságharci történelmi emlékei, a Martinovics-féle forradalmi szervezkedés kivégzett katonamártírjainak gerincesége, az 1848–49-es szabadságharc [...] legendásan önfeláldozó katonai erényei és az 1918–19-es forradalom Stromfeld-féle katonai tudás és forradalmi szellem”.⁸

Az említett katonai erényeket, azaz az öntudatos demokratikus társadalmi fegyelmezettséget és az ehhez kapcsolódó társadalmi megbecsültséget, valamint a tartalmában egyetemes, formájában azonban nemzeti kultúra mibenlétét az alábbiakban részletesen bemutatom.

³ Mihály Imre: A szabályzatok szerinti életre nevelésről. *Honvédségi Szemle*, 1. (1960), 11. 64.

⁴ Jánosi Ferenc: A honvédség nevelésének főkérdései. *Honvéd*, 1. (1946), 1. 40–45.; Zentai Vilmos: Milyen legyen az új honvédség szelleme. *Honvéd*, 2. (1947), 1. 6–11.; Bognár Kálmán: A fegyelem megalapozása. *Honvéd*, 2. (1947), 6. 37–40.

⁵ Jánosi (1946): i. m. 40–41.

⁶ Jánosi (1946): i. m. 44.; Zentai (1947): i. m. 6–8.

⁷ Jánosi (1946): i. m. 44–45.

⁸ Zentai (1947): i. m. 9.

3. A fegyelmezettség és a katonai vezetői erény

A magyar szocialista katonai etikában a fegyelmezettség és a katonai vezetői erény jelentőségükben kiemelkedtek a katonai erények közül, ezért indokolt ezekkel kezdeni a szocialista erények bemutatását. A fegyelmezettségnek és a vezetői erénynek több változata is megtalálható volt a korszakban, azonban kiemelkedő szerepre a speciálisan kommunista változatok tettek szert.

3.1. A fegyelmezettség és a szocialista hazafiság

A fegyelmezettség általános meghatározása szerint: a kiszámíthatatlan és veszélyes helyzetben, a harc céljával a vezetőnek való engedelmesség erénye.⁹ A szocialista gondolkodás szerint a fegyelmezettség a közösségi erkölcs (osztályerkölcs) legfontosabb eleme.¹⁰ A szocialista magyar hadseregben a katonai fegyelmezettség kérdése három aspektusban jelent meg:

- a szocialista közösséghez való tartozással összefüggésben,
- a katonai közösséghez való tartozással összefüggésben, illetve
- a kommunista ideológiával összefüggésben.

A szocialista társadalmi közösséghez való tartozásból származó fegyelmezettség az előjárók felé, szocializációval kialakított bizalom, a katonai közösség jellemző fegyelmezettsége a szigorú engedelmesség, a kommunista ideológián alapuló fegyelmezettség pedig a katonák kommunista autonómiáján alapuló fegyelmezettség volt.

A szocialista közösséghez tartozásból származó katonai fegyelmezettség legfontosabb vonása, hogy a szocialista közösség civil fegyelmezettségéből származik. Ez a fegyelmezettségtípus a munkásosztály forradalmi szervezettségére épül, amelynek célja az osztályharc megnyerése, forrása a Magyar Szocialista Munkáspárt, formája pedig a magas fokú politikai öntudat.¹¹ A szocialista közösséghez tartozásból származó fegyelmezettség megjelenési típusai a szűkebb pártfegyelem, illetve a tágabb szocialista társadalmi fegyelmezettség.

A pártfegyelmet „a párt, Rákosi elvtárs, a nagy Szovjetunió és Sztálin elvtárs emléke iránti szeretetre, a dolgozó nép iránti tántoríthatatlan hűségre, forró hazaszeretetre és nemzetköziségre” való neveléssel tartották megvalósíthatónak. A nevelés az agitátorok, a parancsnokok és a párt szervezeteinek feladata volt.¹²

A szocialista társadalmi fegyelmezettséggel kapcsolatban pedig Sándor György ezredes a következőképpen vélekedik:

⁹ Boda Mihály: *A katonai erények*. Budapest, Ludovika, 2021c. 151–156.

¹⁰ Kovács László: A katonai fegyelem lényege és jelentősége. *Katonai Szemle*, 3. (1954), 13. 5.

¹¹ Varga Mihály: A fegyelemről. *Honvédségi Szemle*, 15. (1974), 9. 37.

¹² Nádás István: Az agitátorok a parancsnok segítői a harcosokkal való foglalkozásban. *Katonai Szemle*, 3. (1953), 6–7. 63.; Zsiga Sándor: A parancsnok egyik legfontosabb feladata beosztottjainak politikai nevelése. *Katonai Szemle*, 1. (1952), 5. 8.

„A fegyelem mérése és értékelése során alapvetőnek kell tekintenünk, hogy a fegyelemnek osztálytartalma van. Lényege tehát az uralkodó osztály célkitűzéseinek szolgálata. Hazánkban az elmúlt évtized az osztályviszonyok dinamikus változásának korát hozta, amelyben ennek megfelelően megváltozott, formálódott a fegyelem tartalmi eleme. Ennek a változásnak érezhető tendenciája, hogy a tudatosság-elem erősödik és egyre inkább társadalmi jellegűvé válik.”¹³

Így a katonai fegyelmezettség tartalma mindenképpen magában foglalja valamilyen társadalmi csoport vagy osztály érdekének való elköteleződést, az amellettt való kitartást. A burzsoá társadalmakban a fegyelmezettség azonban fegyver is az uralkodó osztály kezében, amelyet kényszerrel fenntartva megszilárdíthatják és megtarthatják hatalmukat. A szocialista fegyelmezettség ezzel szemben az újonnan létrejött szocialista társadalom társadalmi kapcsolatainak kifejeződése, mivel annak része a szocializmusban a proletariátus érdekének, az osztály nélküli társadalomban pedig a nép érdekének védelme.¹⁴

A pártfegyelemre és a szocialista társadalmi fegyelmezettségre épülő fegyelmezettség jelentős különbséget mutatnak abban a tekintetben, hogy a katonai fegyelmezettségnél melyik általánosabb típusát valósítják meg. A pártfegyelem esetében a „szeretet” elsősorban a pártvezetők (Rákosi, Sztálin) felé irányul, akik az elképzelés szerint cserébe gondoskodnak az alárendeltekről, ezért ez a fegyelmezettségtípus az alárendelt és a fölrendelt személyek közös sorsának felismerésére épül. Ezzel szemben a szocialista társadalmi fegyelmezettségre épülő katonai fegyelmezettség a hazaszeretethez valamilyen formája, amikor ellentételezett gondoskodásról nincs szó. A hazaszeretet ugyanis annak a felismerése, hogy az egyén és a közösség érkei és sorsa van összekötve egymással.¹⁵ A pártfegyelemre és a szocialista társadalmi fegyelmezettségre épülő fegyelmezettség ugyanakkor hasonló is egymásra. Mindkettő alapja a civil, kommunista forradalmi szervezethez és értékrend, és így a kommunista ideológia, amely meghatározza és fenntartja a szocialista közösséget.

A speciális katonai fegyelmezettség – a szigorú engedelmesség – kiegészíti a szocialista civil közösségi fegyelmezettségből származó fegyelmezettséget. Ennek oka, hogy semmiféle hadsereg nem lehet meg a szigorú engedelmességre épülő fegyelmezettség nélkül. A szigorú engedelmességnél a szocialista állam törvényei, a katonai szabályzatok, és az azokat közvetítő és képviselő elöljáró felé kell irányulnia.¹⁶ A szigorú engedelmesség fenntartásának eszköze a kényszer (fenyítés), az élet-, illetve laktanyarend és az alaki kiképzés.¹⁷

A szigorú engedelmesség jelentőségét ugyan számos szerző hangsúlyozta a szocialista katonai szaklapokban, azonban legalább ennyien favorizálták az önállóságon, öntudaton és meggyőződéson – kommunista autonómián – alapuló fegyelmezettséget. A szigorú érvényesítéséhez ugyanis morális alapról van szükség, hogy az ne csupán

¹³ Sándor György: A fegyelem fogalmának társadalmi tartalmáról. *Honvédségi Szemle*, 15. (1974), 8. 61.

¹⁴ Kovács (1954): i. m. 5.

¹⁵ A. F. Siskin: *A marxista etika alapjai*. Budapest, Kossuth, 1964. 274.

¹⁶ Kovács (1954): i. m. 7–8.; Mándi Árpád: A fegyelem értékeléséről. *Honvédségi Szemle*, 13. (1962b), 6. 44.; Gruber István: Nevelés vagy átnevelés. *Honvédségi Szemle*, 5. (1964), 1. 38–39.

¹⁷ Kovács (1954): i. m. 10.; Csizsár Antal: A katona rend nevelő hatása. *Honvédségi Szemle*, 3. (1962), 11. 31.; Tóvári Béla – Ungvári Ernő: A belrend, a fegyelemre nevelés eszköze. *Honvédségi Szemle*, 4. (1963), 10. 63.

kényszer alapú burzsoá fegyelmezettség legyen, hanem az új, szocialista közösség belső viszonyainak megnyilvánulása.¹⁸ Továbbá, önmagukban a párt, a pártvezető és a társadalom szeretete, illetve az előre megírt szabályok szigorú betartása nem segítik elég hatékonyan a katonai cselekvést a korszerű háborúban. A II. világháború utáni technikai fejlődéssel fontossá vált, hogy némely esetekben a katonák gondolkodjanak és önálló döntéseket hozzanak a cselekvés előtt. A korszerű háborúban ugyanis a tömegpusztító fegyverek bevetése miatt lehetségessé válik, hogy kis idő alatt nagy arányú veszteséget szenvedhet az egység, amikor egyetlen katona is kerülhet abba a helyzetbe, hogy nincs mellette a parancsnoka, és neki kell döntést hoznia és cselekednie.¹⁹ Végül, a korszerű háborúban helyet kapó összefegyvernemi harc igényelte képességek – mint a manőverezőképesség, a harctevékenység gyors és egyetlen kibontakoztatása és az új harcjelzések alkalmazása – szintén a fegyelmezettség egy másik formáját igényelték.²⁰ Kocsis Bernát alezredes úgy fogalmazott, hogy „[e]gyre erőteljesebben kirajzolódik a sokoldalú, magas műveltséggel rendelkező gondolkodni tudó, magatartásában és cselekedeteiben fegyelmezett, kötelességét mindenkor legjobb tudása szerint teljesítő és magas fokú aktivitással rendelkező katonatípus”.²¹

A morális alappal rendelkező és a korszerű háború kívánalmainak is megfelelő fegyelmezettség az öntudatosan, meggyőződéssel vállalt engedelmesség. Solymár János alezredes *A katonai nevelés célja, tartalma és módszerei* című írásában azon az állásponton van, hogy a fegyelmezettség erkölcsi-politikai jelenség. Ez azt jelenti, hogy a fegyelmezettség jellemzői az öntudatosság és önkéntesség a parancsoknak, törvényeknek és katonai szabályzatoknak való alávetésben, illetve az aktivitás és az önállóság. Az aktivitás azt jelenti, hogy a cselekvés nem csupán a parancsoknak való passzív engedelmeskedés, hanem a nehézségek leküzdésére való törekvés, kezdeményezés.²² Az önállóság pedig azt foglalja magában, hogy a katona képes a helyzet mérlegelését követően előljárói utasítás nélkül, adott esetben egyedül cselekedni.²³ Ezek a tulajdonságok azonban csak akkor értékes katonai tulajdonságok, ha engedelmeskedéssel párosulnak.²⁴

A fegyelmezettség öntudatosságán a fegyelmezettség értéktartalmának, a kommunista politikai ideológiának az öntudatos és önkéntes felvállalását értették. A kérdéses politikai ideológia Magyarországon a szocialista hazafiság ideológiája volt. A szocialista hazafiság részben a magyar haza szeretetének a fogalmára, részben pedig a proletár nemzetköziség fogalmaira épült. Ezt a két, látszólag egymást kizáró,²⁵ elemet részben azáltal lehetett összeegyeztetni, hogy hangsúlyozták a kommunista eszmék és politikai-társadalmi gyakorlatok térnyerését Magyarország területén és a nemzeti kultúrában:

¹⁸ Varga (1974): i. m. 48.

¹⁹ Mándi Árpád: Korszerűség és fegyelem. *Honvédségi Szemle*, 2. (1961a), 7. 83–84.; Kocsis Bernát: A fegyelem értelmezése és megszilárdításának útjai. *Honvédségi Szemle*, 8. (1967), 11. 14.

²⁰ Rapcsák Mihály: A katona önállósága. *Honvédségi Szemle*, 4. (1963), 3. 65.; Vladár Sándor: Az önállóságra nevelés. *Honvédségi Szemle*, 2. (1961), 3. 20.

²¹ Kocsis (1967): i. m. 14.

²² Solymár János: A katonai nevelés célja, tartalma és módszerei. *Katonai Szemle*, 4. (1955), 1–2. 12.

²³ Vladár (1961): i. m. 20.

²⁴ Mándi (1961a): i. m. 85.

²⁵ Martin Mevius: A kommunizmus és a nacionalizmus viszonyának újraértékelése. *Regio*, 21. (2010), 2. 3–31.

„Szocialista hazafiságuk alapja az, hogy miénk az ország, hogy a dolgozó nép kezében vannak a termelési eszközök és a politikai hatalom. A szocialista hazafiság azt jelenti, hogy építjük a hazánkat, birtokba vettük az országot, annak kincseit, természeti szépségeit, hogy szakadatlanul fejlesztjük nemzeti kultúránkat, ápoljuk nyelvünket, haladó hagyományainkat. Azt jelenti, hogy készek vagyunk küzdeni a népért, a haza felvirágoztatásáért, haladásért, készek vagyunk bármikor fegyverrel megvédeni a hazát.”²⁶

A szocialista hazafiságban foglalt két fogalom összeegyeztetésének másik útja annak hangsúlyozása volt, hogy a magyar szocialisták által elért eredmények segítik a többi ország proletárijait is, azaz a magyar szocialisták harcolnak az emberi haladásért. A magyar kommunista politikai ideológiája a háborúra tekintettel így azzal volt kifejezhető, hogy „egységben testvéri szocialista hadseregekkel szilárdan védjük hazánkat, a Magyar Népköztársaságot és a nemzetközi munkásosztály édes gyermekét, a szocialista világrendszert, az egész emberiség békéjét”.²⁷

A proletár nemzetköziség hangsúlyozásának következtében a magyar kommunista politikai ideológia a humanizmus egy formája, szocialista humanizmus²⁸ volt, amelyet hangsúlyosan megkülönböztettek a nyugati nacionalizmustól. Utóbbin nemzeti elnyomást, nemzetek közötti harcot és a nemzeti kiváltságok rendszerét igazoló eszmét értettek. Ezzel szemben hangsúlyozták, hogy a proletár nemzetköziség valamennyi nemzet és munkásaik egységének létrehozásával lehetővé teszi a nemzetek közötti ellentétek feloldását.²⁹ Ezzel együtt a szocialista hazafiság nem teljesen internacionalista elmélet, mivel abban a munkásosztály céljait megvalósító erőként szerepet kapnak a nemzetileg sajátos hagyományok, és így az ország szuverenitása és függetlensége is.³⁰

A fegyelmezettségnak az öntudatos, meggyőződéses formáját kommunista autonómiára alapozott fegyelmezettségnak nevezhetjük, amivel felszerelve a katona képes kitartani, éberrel ügyelni a környezetére, illetve aktívan és önállóan cselekedni. A kommunista fegyelmezettségre való nevelés – a humanista tartalom miatt – egyszerre emberré nevelés is, aminek a katonai vezető által alkalmazott módszerei: a meggyőzés (a politikai foglalkozásokon), a szervező munka, a ráhatás és példamutatás, a tekintély ereje és a kommunista erkölcsi szokások kialakítása és segítő ellenőrzés.³¹

3.2. A katonai vezetés erénye

A vezetői erény az általános meghatározás szerint a vezetetteket a háborús állapotban érintő kiszámíthatatlanság csökkentésének és ezáltal a katonai cél elérésének

²⁶ A hazafiságra való nevelés minden tisztnek esküben fogadott kötelessége. *Katonai Szemle*, 1. (1952), 21–22. 2.

²⁷ Csizik János: A szocialista hazafiság, a proletár internacionalizmus jegyében. *Honvédségi Szemle*, 10. (1969), 9. 8.

²⁸ Horuczai László: A kommunista erkölcs alapelveinek kérdéséhez. *Acta Universitatis Szegediensis: Sectio Philosophica*, 3. (1961), 14–16.

²⁹ Zentai Artúr: Az internacionalizmus, a hazafiság, a nemzeti függetlenség lenini értelmezéséről. *Honvédségi Szemle*, 10. (1969), 12. 79–80.

³⁰ Zentai (1969): i. m. 82.

³¹ Varga (1974): i. m. 51.; Gruber István: A kommunista erkölcsi szokások kialakítása. *Honvédségi Szemle*, 4. (1963), 9. 59–62.; Hartai Lajos: Az ellenőrzés és önállóságra nevelés összefüggései a kiképzés folyamatában. *Honvédségi Szemle*, 14. (1973), 7. 50–52.

az erénye. A vezetői erény a fegyelmezettség párja, a kettő kiegészíti egymást.³² Ennek megfelelően a vezetői erény hasonló változatokban fordult elő a magyar szocialista hadseregben, mint a fegyelmezettség. Így megtaláljuk a szocializált bizalom vezetői párját, a gondoskodást, a szabályoknak való szigorú engedelmeskedés vezetői párját, a szervezést, és a kommunista autonómián alapuló fegyelmezettség vezetői párját, a kommunista integrálás erényét.

Az alárendeltekre való gondoskodás erénye arra irányul, hogy a katonai cél megvalósításának érdekében a vezető „atyai” jóindulattal legyen az alárendeltek felé.³³ Mentesse őket a felesleges szenvedéstől, legyen a szenvedés oka az előjáró öncélú sanyargatása, anyagi javakban mutatkozó hiány, vagy akár az elvárt politikai öntudat hiánya. Ahogy Mándi Árpád alezredes fogalmaz: „a beosztottakról való gondoskodást úgy értelmezzük, hogy az magában foglalja mind az anyagi, mind a szellemi, erkölcsi és érzelmi vonatkozású szükségletek kielégítését is”.³⁴

A gondoskodás feltételezi, hogy a vezető az alárendeltekkel egyetlen értékközösséget alkot. A vezető a közös értékek védelmének és megvalósításának érdekében személyes példamutatásával és „atyai” törődéssel neveli a katonákat. Neki ezért magának is „politikai személyiségnek”, pártbeli személynek, vagy legalábbis felkészült politikai agitátornak kell lennie. Ezáltal képes ugyanis az értékközösséget hitelesen képviselni.³⁵ A gondoskodó vezetőnek személyes viszonyt kell ápolnia az alárendeltekkel. Ahhoz ugyanis, hogy a gondjaikkal törődni tudjon, ismernie kell őket. A gondoskodásért cserébe alakul ki az alárendeltekben a bizalom és szeretet a vezető irányába.³⁶

A gondoskodás nem csupán két szint között megtalálható viszony, hanem minden vezetői és alárendelti szint között fellelhető. Így a legfelsőbb szinten lévő pártvezetők (például Rákosi, Sztálin) is gondoskodnak a népről és a hadsereg katonáiról, akiknek cserébe bizalommal s szeretettel kell lenniük feléjük.³⁷

A szervezés erénye kiegészíti a gondoskodást, annak nincs önálló jelentősége. Mándi úgy fogalmaz, hogy „[a] szigorúság, a rendnek, a szabályzatok előírásainak szigorú betartatása egyáltalán nem rosszindulat. [...] Az alárendeltek nevelésében alkalmazott szigorral csak akkor tudunk komoly eredményeket elérni, ha azt tapasztalják, hogy a parancsnok nemcsak követel, hanem gondoskodik arról is, hogy a feladatok teljesíthetők legyenek”.³⁸ A gondoskodás és jóindulat kereteit a szocialista törvények és a katonai szabályzatok rögzítik, és a katonáknak is a törvényeken és a szabályzatokon keresztül kell megismerni azokat.³⁹ A törvényeknek és a katonai szabályzatoknak

³² Boda (2021c) i. m. 129–133.

³³ Málnási-Csizmadia Lajos: Tiszteletadás, és kölcsönös megbecsülés. *Honvéd*, 2. (1947), 4. 57.

³⁴ Mándi Árpád: Gondoskodás a beosztottakról. *Honvédségi Szemle*, 3. (1962a), 3. 91.

³⁵ Kovács Sándor: A parancsnok „politikai személyiség”. *Honvédségi Szemle*, 10. (1969), 1. 69–70.

³⁶ A parancsnok alárendeltjeinek előjárója és nevelője. *Katonai Szemle*, 2. (1953), 1–2. 2–3.; Nagy Gábor: Követelés és tisztelet. *Honvédségi Szemle*, 4. (1963), 8. 62.

³⁷ A parancsnok és a pártszervezet. *Katonai Szemle*, 1. (1952), 23–24. 1; Az alárendeltekre való gondoskodás a parancsnok egyik legfontosabb kötelessége. *Katonai Szemle*, 3. (1953), 5. 2.

³⁸ Mándi Árpád: Szigor és jóindulat. *Honvédségi Szemle*, 2. (1961b), 8. 20.

³⁹ Docs Béla: Szabályzataink szellemében neveljük beosztottjainkat. *Katonai Szemle*, 3. (1954), 1–2. 9.

megfelelő katonai élet – személyes bevonódás nélküli – szervezésének a képessége ezért katonai vezetői erény.⁴⁰

A parancsnok által folytatott ideológiai nevelésnek fontos szerepe van a gondoskodó vezetésben és az ideológia értékeit szabályok által rögzítő szervező vezetésben is. Nincs ez másként a vezetői erény speciálisan szocialista változatában, a kommunista integritás erényében sem. A kommunista integritás erényének ugyanis éppen az a jellemzője, hogy a parancsnok a vezetési és egyéb feladatokat megosztja az alárendelt vezetőkkel, akik ideológiai és szakmai önállóságuknál fogva képesek végrehajtani ezeket.⁴¹

Szendi József ezredes az alárendelt vezetők önállóságára való támaszkodást a korszerű háború természetéhez kapcsolja:

„a korszerű harc szinte egyedére bontja szét a közösségeket [...]. A szocialista társadalom nem az alárendeltek 'fölé' állítja a parancsnokokat, hanem azok vezetését bízva rá. A közte és a katonái között kialakuló kapcsolat az egyenlő emberek kapcsolata a társadalom egyenjogú tagjának kapcsolata kell hogy legyen. Különbség közöttük csak képzettségben, tapasztaltságban és vezető képességben lehet.”⁴²

Ebben a helyzetben a vezetőnek a szocialista humanizmus ideológiájával felvértezve és a különböző speciális képességekkel rendelkező alárendeltet látva „kezdemenyező és aktív szerepet kell vinniök az emberi tevékenységek koordinálásába”.⁴³ A koordináció több részképesség, többek között a szervezési képesség alkalmazásának az eredője. A koordinációhoz szükséges vezetői készségek: az áttekintő és szervező képesség, az összefüggések és a fejlődés változó követelményeinek megértése, a társadalmi érdekek és csoportérdekek összhangjának felismerése és megvalósítása, a kölcsönös megbecsülésen alapuló emberi–munkatársi kapcsolat kialakításának a képessége.⁴⁴ Ezek az elemek együtt hozzák létre a katonai feladatok szétosztását és a szétosztott feladatok megvalósításának koordinálását, hiszen a feladatok szétosztásához szervezés, illetve a csoportérdekek és hozzáértések felismerése szükségeltetik, a koordinációhoz pedig lényeges a kölcsönös megbecsülésen alapuló emberi–munkatársi kapcsolatháló megteremtése, illetve az összefüggések és változások megértése.

A kommunista integritás vezetői erénye a koordinációval a feladat-végrehajtás szakmai (speciális képességek) és ideológiai (szocialista humanizmus) egységét valósítja meg az egyszemélyi vezető és kollektívája között. A szocialista kollektívában a közös kommunista politikai ideológia következtében a vezető és a vezetettek egyenlő, elvtársi kapcsolatban állnak egymással. A vezetetteknek ezért több beleszólást kell kapniuk

⁴⁰ Piszancs István: Szigorúan a szabályzatok előírásai szerint. *Honvédségi Szemle*, 2. (1961), 5. 21. Vö. Király József: A vezetés néhány pszichológiai problémája. *Honvédségi Szemle*, 7. (1966), 1. 29.; Kassai László: Fogalom tisztázással a vezetés megjavításáért. *Honvédségi Szemle*, 7. (1966), 3. 33.

⁴¹ Kazai Barna: Öntevékenység az eredmények emelője. *Honvédségi Szemle*, 3. (1962), 3. 50–51.; Bakity Boldizsár: Önálló, kezdemenyező alegységparancsnokok. *Honvédségi Szemle*, 5. (1964), 3. 8–11.; Nagy Gábor: Az alparancsnok is vezető. *Honvédségi Szemle*, 6. (1965), 12. 23–25.

⁴² Szendi József: Ki a jó parancsnok? *Honvédségi Szemle*, 5. (1964), 11.; 52.

⁴³ Hajdú Mihály: Az egyszemélyi vezetővel szemben követelmények értelmezéséről, a vezetői tekintélyről. *Honvédségi Szemle*, 11. (1970), 6. 1.

⁴⁴ Hajdú (1970): i. m. 5.

a vezetésbe, és ennek megfelelően aktívabb – önállóbb – részvételi lehetőséget a döntés végrehajtásába.⁴⁵ A vezető így abban a speciális viszonyban áll a vezetettekkel, hogy meg kell bíznia a vezetettek önálló véleményében és önálló feladat-végrehajtásában.⁴⁶

A kollektíva bevonása a vezetésbe azonban nem jelenti azt, hogy a döntési felelősség meghatározatlanná vagy kollektívává válik. A vezetésben ugyanis a döntés előkészítése és a döntés meghozatala egymástól elkülönülő szakaszt alkot. A kollektívának alapvetően a döntés-előkészítésben van szerepe, magát a döntést azonban az egyszemélyi vezető hozza meg.⁴⁷

4. A bátorság, a hősiesség, a becsület és a hűség

A fegyelmezettség és párja, a vezetői erény mellett a többi katonai erényt kiegészítő, vagy az előzőkre visszavezethető erénynek tekintették a magyar szocialista katonai etikában: „a fegyelemre nevelésben éppúgy, mint a katonai fegyelemben, megvalósulnak az olyan fogalmak, mint a becsület, az emberség, az igazságosság, az eszmény stb.”⁴⁸ A bátorság, a hősiesség, a becsület és a hűség így háttérbe szorultak a fegyelmezettség és a katonai vezetői erény tárgyalása mellett, azonban így sem maradtak teljesen figyelmen kívül.

A bátorság általában véve a veszélyes helyzet vagy a félelem kezelésének képessége.⁴⁹ A korszakban feltételezték, hogy a hadsereg gyors ütemű technikai fejlődésének és a tudomány eredményei széles körű alkalmazásának a vélt vagy valós következményei félelmet ébresztenek a katonákban. A feltételezés szerint a félelem részben az eszközök hatásának és kezelésének a nem ismeretéből fakadt, részben azonban az eszközök (a tömegpusztító fegyverek) vélt határfokából. Így hiába sajátítja el a kezelést, és ismeri meg a fegyverek bevetésének lehetséges következményeit valaki, azzal a következmények kiterjedt és pusztító jellege nem változik meg. A tömegpusztító fegyverek lehetséges bevetéséből fakadó félelem maga is tömeges jelenség volt.⁵⁰ A félelem kezeléséhez ezért tömeges jellegű bátorságfogalomra volt szükség.

A bátorságot kétféleképpen tárgyalták, a fegyelmezettség és így a politikai ideológia egyik formájaként, illetve az akarat tudományos (pszichológiai) alapokon való leírásán keresztül. A két megközelítés között inkább hangsúlybeli és nem alapvető különbség van. A fegyelmezettség és a politikai ideológia által meghatározott bátorság esetében a politikai ideológia meggyőződéses elfogadása létrehozza a fegyelmezettséget, ami pedig „könnyebbé teszi a katonának a háborúval járó nehézségek és nélkülözések elviselését, a halálfélelem legyőzését: lehetővé teszi számára, hogy erőfeszítésének maximumát fejthesse ki a győzelem érdekében”.⁵¹ Mivel ez a bátorság

⁴⁵ Csépe József: A katonai vezetéselmélet időszerű kérdései. *Honvédségi Szemle*, 9. (1968), 1. 26.

⁴⁶ Brunsvik Pál: Bízalom és a szolgálati viszony. *Honvédségi Szemle*, 5. (1964), 12. 25.

⁴⁷ Hajdú Mihály: Az egyszemélyi vezetés és a kollektivitás. *Honvédségi Szemle*, 12. (1971), 5. 66.

⁴⁸ Varga Mihály: A korszerű katonai fegyelemről. *Honvédségi Szemle*, 18. (1977), 5. 48. Vö. Kovács (1954): i. m. 7–8.

⁴⁹ Boda (2021c): i. m. 69–71.

⁵⁰ Kovács István: A katonák harcra való felkészítésében fontos feladat a pszichológiai felkészítés. *Honvédségi Szemle*, 20. (1979), 7. 45.; Unyi István: A harcban nincs nyugodt ember. *Honvédségi Szemle*, 9. (1968), 12. 56.

⁵¹ Kovács (1954): i. m. 7–8.

a fegyelmezettség folyamánya, ezért a fegyelmezetlenséget össze lehet kapcsolni a bátorság ellentétével a gyávasággal.

A tudományos (pszichológiai) megközelítés a fegyelmezettség által meghatározott erény működésének részleteit írja le. A megközelítés abból indul ki, hogy a félelem kezelésének és így a harckészültség elérésének és fenntartásának legfőbb eszköze az akarat. Sárvári István őrnagy szerint az akarat ugyanis a cselekvésben megnyilvánuló, értelmi és érzelmi erők kombinációjából álló lelki jelenség, amelynek birtokában lehetővé válik a cselekvés külső és belső akadályainak legyőzése. Az akarat összetett erény, amelynek egyes részei a cselekvés egyes részeiben nyilvánulnak meg. Így a cselekvés előkészítő szakaszára az önállóság (mások véleményétől való függetlenség), a határozottság (végleges, szilárd, időben meghozott döntések képessége) és a kezdeményezés (a cselekvési gondolat gyakorlatba való átvitelének a képessége) akarati tulajdonságai jellemzők, a cselekvés végrehajtási szakaszára pedig a kitartás (a megalapozott döntéshez való ragaszkodás képessége), a bátorság (a veszély leküzdésének, a kockázat vállalásának és a félelem leküzdésének a képessége) és az önuralom (a nemkívánatos cselekvés erőforrásai gátlásának képessége).⁵² A bátorság fogalma kapcsolható az akarat összetett fogalmához is, és minden egyes akarati résztulajdonsághoz is. A felsorolásban szereplő „bátorság” leginkább a bátorság általános képességének felel meg, ami önmagában nem fordulhat elő, hanem csak valamilyen formában.⁵³

Sárvári szerint az akarat működéséhez előfeltételként szükséges a gondolkodási képesség, az ismeretek valamilyen halmaza és az egészséges fizikai állapot mellett a „materialista világnézet”,⁵⁴ azaz a kommunista politikai ideológia is. A kommunista ideológia a nép és a tömegek ideológiája. A bátorságnak ezt a formáját ezért tömeges (vagy kommunista) bátorságnak nevezhetjük.

A szocialista hadseregben a tömeges bátorság erényének fent felsorolt részei – politikai ideológia, akarat – mellett fontos része volt a tömeges hősiesség erénye, vagyis a tömeges önfeláldozásra való hajlam is. A hősiesség tömeges formája arra utal, hogy nem a közösségből kiemelkedő teljesítmény elérésére van szükség a hőssé váláshoz, hanem a közösségben mindenkivel szemben támasztott elvárásoknak való megfelelésről, mindennapi hősiességről.⁵⁵ A tömeges hősiesség fogalma pedig azt jelzi, hogy a katonai fegyelmezettség a polgári munkafegyelem fokozott formája, mert nemcsak a szocialista társadalom építéséhez van rá szükség, hanem a szocialista haza és a nép szabadságának megvédésében is. Ezt a harcot pedig csak úgy lehet megvívni, ha a katonák tömegesen készen állnak a hőssé válásra, azaz az önfeláldozásra.⁵⁶

A becsület általában véve a bátorságért járó megbecsülés belsővé tételéből (internalizálásából) származó erény.⁵⁷ A becsület különböző formáinak tekintetében az a kérdés, honnan származik a megbecsülés. Zentai Vilmos honvédelmi államtitkár szerint

⁵² Sárvári István: Az akarat lényege, és a katonák akaratának nevelése. *Honvédségi Szemle*, 5. (1964), 11. 54–57. Vö. Iványi Nándor: A katonák pszichikai felkészítésének néhány tapasztalata. *Honvédségi Szemle*, 17. (1976), 8. 45–49.; Kovács (1979): i. m. 45.

⁵³ Boda (2021c): i. m. 69–71.

⁵⁴ Sárvári (1964): i. m. 57.

⁵⁵ Vö. Boda (2021c): i. m. 93–94.

⁵⁶ Kovács (1954): i. m. 8.; Iványi (1976): i. m. 46.

⁵⁷ Boda (2021c): i. m. 97–101.

„[m]eg kell szűnni annak [...] [a] téveszmének, hogy van egy a többi tisztességes állampolgárokétól eltérő speciális és különleges tisztai állás becsület, amely bármely jogaiban és kötelességeiben eltérhet az általános polgári becsület alapeszméjétől. A becsület [...] teljesen azonos mértékben vonatkozik a demokratikus ország valamennyi polgárára, foglalkozására vagy mesterségére való tekintet nélkül.”⁵⁸

Zentai elképzelése alapján azt mondhatjuk, hogy a megbecsültséghez és az abból fakadó becsülethez ugyanazoknak az elvárásoknak kell megfelelnie a demokratikus (később szocialista) ország minden polgárának, akár katona, akár nem. Amennyiben pedig egy katona megfelel ezeknek az elvárásoknak, akkor az egész ország megbecsülésében részesül, nem csupán a hadsereg szűkebb közösségének az elismerésében. Ezen elképzelés alapján meg lehetett szüntetni a katonai státusszal korábban együtt járó jogokat és előnyöket, például a becsületvédelmi fegyverhasználati jogot.

A becsületfogalom megváltozásának egy másik kifejezője az, hogy a katonák megszólítása és ez alapján helye a társadalomban „úr”-ból és alárendeltből, illetve bajtársból elvtársrá változott.⁵⁹ A bajtársiasság többek között a katonák egymás iránti megbecsülésének kifejezője a hadseregben belül. A szocialista hadseregben azonban a bajtársiasság elvtársiassággá változott át, ami azonban nem korlátozódott a katonák egymás közötti viszonyára. Elvtárs a szocialista ország minden polgára, sőt a világ minden szocialista ideológiájú embere egymás számára: „[b]ecsületes ember az, aki a *kommunista erkölcsi követelményeket őszintén, lelkiismeretesen betartja*”.⁶⁰

A becsületességre nevelés, illetve a megbecsülés és becsület megszerzésének közege azonban nem az ország vagy a még tágabb kommunista közösség, hanem a katona szűk kollektívája. Ez az a közösség ugyanis, aminek a legfőbb jellemzője a közös munka megszervezésével az érdekek, célok és akarat egységének kialakítása.⁶¹ A szocialista kollektívák értékeikben a kommunista politikai ideológia értékeit közvetítik az egyének felé. Valakinek a kimagasló eredményei így megbecsültséget eredményeznek számára a kollektívájában, illetve a kollektívája számára a szocialista közösségben. A kollektíva megbecsült tagjai az élenjárók, akiknek a tettei példaként szolgálnak a többiek számára.⁶²

Végezetül a hűség erénye. A hűség általában véve ragaszkodás ahhoz a közösséghez, ahonnan a becsületet megalapozó megbecsülés származik.⁶³ A kommunista hűség erénye nagyon közel áll a kommunista politikai ideológia meggyőződéses elfogadásához. Ezt mutatja, hogy Solymár János alezredes felsorolva a katonai nevelés tartalmában jelentős erkölcsi tulajdonságokat, a hűséget teszi az első helyre (a kötelességtudat, a fegyelmezettség, a társadalmi tulajdon megbecsülése, embertársaink és önmagunk helyes értékelése és a győzelembe vetett szilárd hit elé).⁶⁴ Solymár szerint a katona legfontosabb erkölcsi tulajdonsága a „[h]űség a hazához, a néphez, a párthoz,

⁵⁸ Zentai (1947): i. m. 7.

⁵⁹ Vö. Vermes Zoltán: A tegeződés. *Honvéd*, 2. (1947), 2. 43.; Czeglédi József: Bajtárs! *Honvéd*, 2. (1947), 4. 59–61.; Csépe (1968): i. m. 24–25.

⁶⁰ Nagy Gábor: A becsületességre nevelés. *Honvédségi Szemle*, 5. (1964), 2. 45.

⁶¹ Vladár Sándor: Fokozottabban támaszkodjunk a kollektíva nevelő erejére! *Honvédségi Szemle*, 1. (1960), 9. 21.

⁶² Mándi Árpád: Élenjárók és nevelés. *Honvédségi Szemle*, 1. (1960), 10. 15.

⁶³ Boda (2021c): i. m. 113–117.

⁶⁴ Solymár (1955): i. m. 11–13.

a felszabadító Szovjetunióhoz, a proletárinternacionalizmus eszméjéhez”. A hűségnek ezek a formái – a szocialista hazafiságnak megfelelően – részben egymásba illeszkednek, hiszen a párt képviseli a magyar népet, ami része a világ proletárjainak. A Szovjetunió azonban kivételt képez az egymásba illeszkedő közösségekből. A Szovjetunó kivételes helyzetét az magyarázza, hogy ez az ország a világ proletárságának a vezére, illetve Magyarország felszabadítója és a magyar szocialista berendezkedés megalapozója és támogatója.

5. Összefoglalás és konklúzió

A keleti kultúrák ritkábban gyakoroltak hatást a magyar katonai etikára, mint a nyugatiak.⁶⁵ Ugyanakkor a nomád, a török és a szovjet hatás jelentősnek mondható, amelyek az adott korszakokban alapvetően befolyásolták a magyar katonai gondolkodást.

A szocialista katonai erények – a kommunista autonómián alapuló fegyelmeztség, a hozzá kapcsolódó többi erény, illetve a kommunista integritás katonai vezetői erénye – beleilleszkednek a magyar katonai erények fejlődésének 20. századi folyamatába. Helyük a két világháború közötti erények,⁶⁶ és a 20–21. század végi erények⁶⁷ között van. Annyiban hasonlítanak a két világháború közötti erényekhez, hogy mindkét esetben az öntudatnak van jelentősége bizonyos értékek tiszteletében, és erre az öntudatra épül a fegyelmeztség és az összes többi erény. A 20–21. századi erényekkel pedig az univerzális emberi értékek tiszteletben tartásában egyeznek meg, még ha nem is az egyéni emberi értékek, hanem az emberi közösség tiszteletében (szemben a két világháború közötti időszakokkal, amikor a nemzeti értékek voltak előtérben).

Hasonlóságok és különbségek így mind a korábbi, mind a későbbi erénytípust illetően felfedezhetők, azonban a szocialista erények közelebb állnak az emberi jogokkal kapcsolatban álló erényekhez, mint a nemzeti értékekre építő erényekhez. Ugyanis mind a szocialista humanizmus, mind az emberi jogi humanizmus egy elképzelt és idealizált jövőbeli emberiségből kiindulva határozza meg a katonai erényeket, szemben a két világháború közötti erényekkel, amelyek inkább a nemzeti múlt vélt vagy valós értékei felé fordulnak.

Az olyan hagyományosabb katonai erények, mint a bátorság, a becsület és a hűség, értékelésében is közelebb áll a szocialista katonai etika az emberi jogokra építő katonai etikához, mint a két világháború közötti etikai gondolkodáshoz. A II. világháború után a szocialista humanizmus szemlélete és a tudomány előretörése lehetővé tette a hagyományosabb katonai erények háttérbe szorítását, és tudományos alapokra helyezte a fegyelmeztség és a vezetési erények vizsgálatát. A hidegháborút követően előtérbe kerülő magas technológia, mint a több ezer kilométerről irányítható

⁶⁵ A nyugati hatásokról lásd Boda Mihály: A katonai erények paradigmaváltása a késő középkor és a kora újkor között. A katonai erények Geoffroi de Charny, Küküllel János, Niccolò Machiavelli, Magyar István és Zrínyi Miklós elméleti munkáiban, illetve a 17–18. századi magyar hadi szabályzatokban. *Hadtörténelmi Közlemények*, 134. (2021a), 3. 613–638.; Boda Mihály: A katonai erények változása a 19. században Nyugat-Európában és Magyarországon. *Hadtudományi Szemle*, 14. (2021b), 3. 89–104.; Boda Mihály: A katonai erények a két világháború között Európában és Magyarországon. *Hadtörténelmi Közlemények*, 135. (2022), 1.

⁶⁶ Boda (2022): i. m.

⁶⁷ Boda (2021c): i. m. 191.

harcesközök, szintén ezt a tendenciát erősítették az emberi jogokra építő katonai etikában.⁶⁸

Felhasznált irodalom

- Az alárendeltekéről való gondoskodás a parancsnok egyik legfontosabb kötelessége. *Katonai Szemle*, 3. (1953), 5. 1–3.
- A hazafiságra való nevelés minden tisztnek esküben fogadott kötelessége. *Katonai Szemle*, 1. (1952), 21–22. 1–3.
- A parancsnok alárendeltjeinek előjárója és nevelője. *Katonai Szemle*, 2. (1953), 1–2. 1–3.
- A parancsnok és a pártszervezet. *Katonai Szemle*, 1. (1952), 23–24. 1–2.
- Bakity Boldizsár: Önálló, kezdeményező alegységparancsnokok. *Honvédségi Szemle*, 5. (1964), 3. 8–11.
- Boda Mihály: Bátorság és távolság. *Hadtudomány*, 26. (2016), Különszám. 44–58. Online: <https://doi.org/10.17047/HADTUD.2016.26.K.44>
- Boda Mihály: A katonai erények paradigmaváltása a késő középkor és a kora újkor között. A katonai erények Geoffroi de Charny, Küküllei János, Niccolò Machiavelli, Magyar István és Zrínyi Miklós elméleti munkáiban, illetve a 17–18. századi magyar hadi szabályzatokban. *Hadtörténelmi Közlemények*, 134. (2021a), 3. 613–638. Online: <http://real.mtak.hu/id/eprint/129508>
- Boda Mihály: A katonai erények változása a 19. században Nyugat-Európában és Magyarországon. *Hadtudományi Szemle*, 14. (2021b), 3. 89–104. Online: <https://doi.org/10.32563/hsz.2021.3.7>
- Boda Mihály: *A katonai erények*. Budapest, Ludovika, 2021c.
- Boda Mihály: A katonai erények a két világháború között Európában és Magyarországon. *Hadtörténelmi Közlemények*, 135. (2022), 1.
- Bognár Kálmán: A fegyelem megalapozása. *Honvéd*, 2. (1947), 6. 37–40.
- Brunszvik Pál: Bizalom és a szolgálati viszony. *Honvédségi Szemle*, 5. (1964), 12. 24–26.
- Czeglédi József: Bajtárs! *Honvéd*, 2. (1947), 4. 59–61.
- Csépe József: A katonai vezetéselmélet időszerű kérdései. *Honvédségi Szemle*, 9. (1968), 1. 23–27.
- Csiszár Antal: A katona rend nevelő hatása. *Honvédségi Szemle*, 3. (1962), 11. 28–31.
- Csizik János: A szocialista hazafiság, a proletár internacionalizmus jegyében. *Honvédségi Szemle*, 10. (1969), 9. 4–9.
- Docs Béla: Szabályzataink szellemében neveljük beosztottjainkat. *Katonai Szemle*, 3. (1954), 1–2. 9–11.
- Gruber István: A kommunista erkölcsi szokások kialakítása. *Honvédségi Szemle*, 4. (1963), 9. 59–62.
- Gruber István: Nevelés vagy átnevelés. *Honvédségi Szemle*, 5. (1964), 1. 38–42.
- Hajdú Mihály: Az egyszemélyi vezetővel szemben követelmények értelmezéséről, a vezetői tekintélyről. *Honvédségi Szemle*, 11. (1970), 6. 1–7.

⁶⁸ Boda Mihály: Bátorság és távolság. *Hadtudomány*, 26. (2016), Különszám. 44–58.

- Hartai Lajos: Az ellenőrzés és önállóságra nevelés összefüggései a kiképzés folyamatában. *Honvédségi Szemle*, 14. (1973), 7. 47–52.
- Horuczi László: A kommunista erkölcs alapelveinek kérdéséhez. *Acta Universitatis Szegediensis: Sectio Philosophica*, 3. (1961), 3–20.
- Iványi Nándor: A katonák pszichikai felkészítésének néhány tapasztalata. *Honvédségi Szemle*, 17. (1976), 8. 45–49.
- Jánosi Ferenc: A honvédség nevelésének főkérdései. *Honvéd*, 1. (1946), 1. 40–45.
- Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor: A „szellemi termelési mód”. Budapest, Kossuth, 2013.
- Kassai László: Fogalom tisztázással a vezetés megjavításáért. *Honvédségi Szemle*, 7. (1966), 3. 30–33.
- Kazai Barna: Öntevékenység az eredmények emelője. *Honvédségi Szemle*, 3. (1962), 3. 50–52.
- Király József: A vezetés néhány pszichológiai problémája. *Honvédségi Szemle*, 7. (1966), 1. 27–30.
- Kocsis Bernát: A fegyelem értelmezése és megszilárdításának útjai. *Honvédségi Szemle*, 8. (1967), 11. 13–17.
- Kovács István: A katonák harcra való felkészítésében fontos feladat a pszichológiai felkészítés. *Honvédségi Szemle*, 20. (1979), 7. 42–48.
- Kovács László: A katonai fegyelem lényege és jelentősége. *Katonai Szemle*, 3. (1954), 13. 5–11.
- Kovács Sándor: A parancsnok „politikai személyiség”. *Honvédségi Szemle*, 10. (1969), 1. 69–76.
- Málnási-Csizmadia Lajos: Tiszteletadás, és kölcsönös megbecsülés. *Honvéd*, 2. (1947), 4. 56–59.
- Mándi Árpád: Éljenjárók és nevelés. *Honvédségi Szemle*, 1. (1960), 10. 15–19.
- Mándi Árpád: Korszerűség és fegyelem. *Honvédségi Szemle*, 2. (1961a), 7. 82–87.
- Mándi Árpád: Szigor és jóindulat. *Honvédségi Szemle*, 2. (1961b), 8. 19–22.
- Mándi Árpád: Gondoskodás a beosztottakról. *Honvédségi Szemle*, 3. (1962a), 3. 90–95.
- Mándi Árpád: A fegyelem értékeléséről. *Honvédségi Szemle*, 13. (1962b), 6. 44–48.
- Mevius, Martin: A kommunizmus és a nacionalizmus viszonyának újraértékelése. *Regio*, 21. (2010), 2. 3–31.
- Mihály Imre: A szabályzatok szerinti életre nevelésről. *Honvédségi Szemle*, 1. (1960), 11. 63–67.
- Nádas István: Az agitátorok a parancsnok segítői a harcosokkal való foglalkozásban. *Katonai Szemle*, 3. (1953), 6–7. 63–65.
- Nagy Gábor: Követelés és tisztelet. *Honvédségi Szemle*, 4. (1963), 8. 60–62.
- Nagy Gábor: A becsületességre nevelés. *Honvédségi Szemle*, 5. (1964), 2. 45–49.
- Nagy Gábor: Az alparancsnok is vezető. *Honvédségi Szemle*, 6. (1965), 12. 23–25.
- Piszanics István: Szigorúan a szabályzatok előírásai szerint. *Honvédségi Szemle*, 2. (1961), 5. 18–21.
- Rapcsák Mihály: A katona önállósága. *Honvédségi Szemle*, 4. (1963), 3. 62–65.
- Sándor György: A fegyelem fogalmának társadalmi tartalmáról. *Honvédségi Szemle*, 15. (1974), 8. 55–62.
- Sárvári István: Az akarat lényege, és a katonák akaratának nevelése. *Honvédségi Szemle*, 5. (1964), 11. 54–60.

- Siskin, A. F.: *A marxista etika alapjai*. Budapest, Kossuth, 1964.
- Solymár János: A katonai nevelés célja, tartalma és módszerei. *Katonai Szemle*, 4. (1955), 1–2. 10–19.
- Szendi József: Ki a jó parancsok? *Honvédségi Szemle*, 5. (1964), 11. 49–54.
- Tóvári Béla – Ungvári Ernő: A belrend, a fegyelemre nevelés eszköze. *Honvédségi Szemle*, 4. (1963), 10. 62–65.
- Unyi István: A harcban nincs nyugodt ember. *Honvédségi Szemle*, 9. (1968), 12. 56–58.
- Varga Mihály: A fegyelemről. *Honvédségi Szemle*, 15. (1974), 9. 35–43.
- Varga Mihály: A korszerű katonai fegyelemről. *Honvédségi Szemle*, 18. (1977), 5. 48–51.
- Vermes Zoltán: A tegeződés. *Honvéd*, 2. (1947), 2. 42–45.
- Vladár Sándor: Fokozottabban támaszkodjunk a kollektíva nevelő erejére! *Honvédségi Szemle*, 1. (1960), 9. 20–24.
- Vladár Sándor: Az önállóságra nevelés. *Honvédségi Szemle*, 2. (1961) 3. 20–23.
- Zentai Artur: Az internacionalizmus, a hazafiság, a nemzeti függetlenség lenini értelmezéséről. *Honvédségi Szemle*, 10. (1969), 12. 77–84.
- Zentai Vilmos: Milyen legyen az új honvédség szelleme. *Honvéd*, 2. (1947), 1. 6–11.
- Zsiga Sándor: A parancsnok egyik legfontosabb feladata beosztottjainak politikai nevelése. *Katonai Szemle*, 1. (1952), 5. 7–8.